

ASPECTE ALE ORIGINALITĂȚII ȘI PERENITĂȚII FILOSOFIEI DREPTULUI LA MIRCEA DJUVARA

Marțian IOVAN¹

iovanm@uvvg.ro

ABSTRACT: This paper is the Romanian version of the article entitled “The Actuality of Some Principles and Ideas of Law Philosophy Issued by Mircea Djuvara”, published in the *Journal of Legal Studies*, 21(35):38-51, 2018. The author analyses some of the essential philosophical dimensions of Mircea Djuvara’s works – as M. Djuvara (1886-1945) was among the most profound and original European philosophers of law, in the first half of the 20th century.

Mircea Djuvara’s writings on the foundations of legal culture, the logical principles of legal knowledge, the differences between legal and political, the legal structure of modern capitalism, the nature of laws, the autonomy of moral and legal knowledge, the rational character of legal knowledge are in compliance with the to European values of democracy and humanism, having an original character. As an erudite theorist and practitioner of law, Djuvara demonstrated the action value of his philosophy, but also its topicality/permanence in the perspective of building the rule of law, democracy and a rational and equitable international legal structure.

KEYWORDS: Mircea Djuvara, the foundations of law, legal knowledge, the nature of laws.

1. *Introducere*

Reflecțiile filosofice referitoare la drept, guvernare, legiferare, dreptate și echitate în România au apărut și s-au dezvoltat în strânsă conexiune cu dinamica instituțiilor statului și dreptului. Scrieri sistematice în acest domeniu au apărut în secolul al XIX-lea începând cu cele ale reprezentanților Școlii Ardelene (în special cele ale lui Samuil Micu), continuând cu opere ale unor cărturari precum Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Titu Maiorescu, Teodor Păcățeanu, Em. Antonescu și alții. Preocupările lor s-au

¹ Prof. univ.dr. la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad; membru al Grupului de Cercetări Multidisciplinare de Istoria Științei (GCMIS) al Academiei Române.

axat pe teme filosofice precum: scopul dreptului, ideea de drept, fundamentul dreptului, valorile juridice, evoluționism și solidarism în drept, ce este enciclopedia dreptului? etc.

Alți teoreticieni ai începutului de secol XX (G. Drăgănescu, A. Vălimărescu, D. Drăghicescu, Iorgu Radu etc.) au extins registrul tematic al preocupărilor de filosofie a dreptului făcându-se evidentă racordarea la spiritul european, la enciclopedia juridică. În acest sens, au proliferat reflecțiile filosofice referitoare la Enciclopedia Dreptului, pragmatismul juridic, raporturile dreptului cu dinamica socială, cu morala și religia, marile ideologii din prima jumătate de secol – ca izvoare de drept, limitele pozitivismului juridic, factorii evoluției ordinii juridice, apriorismul principiilor de drept, statul și ideea de justiție, logica și metodologia juridice, ontologia juridică, fundamentele filosofice ale dreptului internațional etc. Dar, după cum scria Nicolae Bagdasar, „filosofia dreptului se constituie ca disciplină la noi, prin operele filosofice ale lui Mircea Djuvara (Universitatea din București) și Eugeniu Speranția (Universitatea din Cluj).² Aceștia, în perioada interbelică, au adus contribuții de valoare europeană la dezvoltarea filosofiei dreptului și a culturii juridice în ansamblu.

Analizând opera filosofică a lui Djuvara, Giorgio del Vecchio conchide că, deși format în spiritul concepției filosofice neokantiene, M. Djuvara a întreprins o analiză profundă și originală a realității dreptului viu așa încât el trebuie să fie recunoscut a fi cel mai mare gânditor român al domeniului, dar și „ca unul dintre cei mai mari gânditori contemporani în domeniul filosofiei juridice.”³

În aceeași ordine de idei, Eugeniu Speranția, exprimându-și regretul că în lumea românească filosofia dreptului a constituit prea multă vreme un domeniu ignorat al culturii, avea să scrie în anii celui de-al doilea război mondial că „trebuie să ne dăm seama că nu se poate vorbi de o cultură națională care să se ridice la nivelul marilor culturi occidentale, atâta vreme cât în concertul vieții sufletești lipsește procesul de disciplinare și armonizare pe care îl aduce numai gândirea filosofică. Lipsa spiritului filosofic într-o țară poate aduce în politică oportunism, iar în legiferare incoerență. În

² Vezi N. Bagdasar, „Filosofia dreptului”, în „Istoria filosofiei”, vol. V, „Filosofia românească de la origini până în prezent”, de N. Bagdasar, T. Herseni, și S.S. Bărsănescu, București: Societatea Română de Filosofie, 1941, p. 289.

³ Giorgio Del Vecchio, „*Lecții de filosofie juridică*”, Ed. Europa Nova, București, p. 166.

aceste condițiuni, fiecă rându scris în românește și de Români, în domeniul filosofic, trebuie primit cu bucurie fiind unul dintre pașii deschizători de pârtii spre liman.”⁴

În acest studiu ne propunem să analizăm câteva dintre ideile și meritele științifice ale profesorului M. Djuvara, concentrându-ne analiza asupra concepției sale cu privire la problematica și utilitatea filosofiei dreptului, fundamentele epistemologice ale dreptului, natura și specificul cunoașterii juridice, aspecte ale identității normelor juridice raportate la ideea de justiție și echitate.

2. *Cariera, opera, problematica și utilitatea filosofiei dreptului*

Mircea Djuvara s-a născut la București în anul 1886. La Universitatea din București a studiat filosofia, dreptul și literele. A continuat studiile la Sorbona, fiind interesat și de psihologie, sociologie, matematică și medicină. În 1913 a obținut titlul de doctor în drept, la Sorbona, cu teza „*Le fondement du phénomène juridique. Quelques réflexions sur les principes logiques de la connaissance juridique*” – 1913. După primul război mondial a devenit profesor la Facultatea de Drept din București; în 1936 a preluat portofoliul justiției, a devenit Ministru secretar de stat, Membru corespondent al Academiei Române, profesor la Academia de Drept Internațional de la Haga, vicepreședinte al Institutului Internațional de Filosofie a Dreptului și sociologie juridică din Paris, a fondat Institutul Român de Filozofie a Dreptului.

Creația sa științifică și filosofică se compune din 144 de titluri⁵, dintre care peste o treime indică subiecte de filosofie juridică. Printre acestea din urmă pot fi enunțate: „Concepția de drept la Kant” – 1927; „Deosebirea între juridic și politic” – 1928; „Structura juridică a capitalismului modern” – 1929; „Observații metodologice asupra fenomenului juridic” – 1929; „Teoria generală a Dreptului”, 3 volume – 1930; „Filosofia dreptului: doctrinele contemporane” – 1932; „Natura legii” – 1933; „Dreptul rațional, izvoare și drept pozitiv” – 1934; „Problema fundamentală a

⁴ Eugeniu Speranția, *Introducere în Filosofia Dreptului*, Sibiu, 1944, p. 260.

⁵ Scrierile filosofice ale lui Djuvara aparțin mai multor ramuri ale filosofiei printre care: istoria filosofiei, ontologie, teoria cunoașterii, logică, etică și metodologie. În analizele efectuate, el dovedește că stăpânește în profunzime marile curente de idei clasice și contemporane lui făcând trimiteri la opere ale unor mari gânditori moderni și contemporani precum: Descartes, Locke, Kant, Fichte, Hegel, J. St. Mill, Bergson, W. James, Husserl, Nietzsche, Lichtenberg, Carnap, Spaier, Rickert, H. Poincare, E. Boutroux etc.

dreptului” – 1937; „Despre autonomia cunoștinței morale și juridice” – 1938; „Considerațiuni asupra caracterului rațional al realităților juridice” – 1938; „Analiza ideii de convenție în Drept” – 1939; „Precis de Filosofie juridică” – 1941; „Contribuție la teoria cunoașterii juridice” – 1942 etc. Toate aceste titluri sunt relevante pentru a circumscrie și evalua aria preocupărilor acestui gânditor în filosofia dreptului.

Ca profesor la catedra de enciclopedia și filosofia dreptului și, simultan, la Academia de Drept Internațional de la Haga, a ținut prelegeri la facultăți de drept din multe capitale europene acumulând un imens prestigiu, fiind apreciat în cercurile de specialiști ca fiind una dintre cele mai impunătoare personalități în filosofia europeană a dreptului dintre cele două războaie mondiale. Mircea Djuvara a fost conștient că voința de dreptate și lupta pentru drept implică participarea fiecăruia, ca cetățean, la viața politică; în consecință, el s-a încadrat în Partidul Național Liberal impunându-se prin onestitate și prin inteligența sa, prin rectitudinea morală, prin respingerea tranzacționalismului politicianist. Cultura sa filosofică, în general, și cea juridică, în special, i-au fost o bună călăuză în acest sens. În calitate de ministru al justiției, de vicepreședinte al Camerei deputaților nu s-a abătut de la crezul său în supremația și raționalitatea dreptului în reglarea comportamentelor umane.

Sursa principală de inspirație, modul de gândire a lui Mircea Djuvara provin din filosofia kantiană. Interesul său pentru filosofie în general și pentru filosofia dreptului în special s-a dezvoltat încă în timpul studiilor universitare sub vraja pe care o exercita asupra sa Titu Maiorescu, ca profesor care a știut să prezinte frumusețea teoretică a problemelor filosofice apărute adesea pe timpul lecturii textelor juridice pozitive. Aici pot fi întrevăzute premisele opțiunii lui Mircea Djuvara pentru tema tezei sale de doctorat, care s-a aflat, de bună seamă, în perimetrul filosofiei juridice. Caracteristica principală a atitudinii filosofice a lui Mircea Djuvara a fost aceea că el considera că problemele specifice filosofiei dreptului nu pot fi soluționate fără o concepție de ansamblu, epistemologică și filosofică; aceasta întrucât filosofia dreptului este o parte integrantă a filosofiei în genere. În acest spirit, Mircea Djuvara scria că „filosofia dreptului constituie unul dintre elementele indispensabile unei culturi adevărate. De ea nu se pot lipsi mai ales acei care pretind a avea o cultură juridică.”⁶

⁶ Mircea Djuvara, *Precis de filosofie juridică*, în *Eseuri de filosofie a dreptului*, București, Ed. Trei, 1997, p. 179.

Printre problemele cele mai importante ale filosofiei dreptului ar trebui enumerate cele referitoare la fundamentul dreptului, esența și specificul acestuia în raport cu alte domenii ale activității umane, finalitățile dreptului, conținutul și specificul conștiinței și cunoașterii juridice. Soluționarea unor astfel de probleme necesită depășirea oricărei analize „pur tehnice” a dreptului, a textelor de lege pentru că științele juridice nu sunt discipline autonome – acestea depind în privința principiilor lor de o concepție integrală, totalizatoare, care este filosofia generală. Analiza teoriilor ce vizează structura, dinamica, finalitățile dreptului evidențiază ideea că orice știință a dreptului este ridicată pe un sistem filosofic, este dependentă de o atitudine în raport cu marile probleme ale omului și societății. De aceea, tezele filosofiei dreptului vor servi întotdeauna pentru explicarea, interpretarea și aplicarea dreptului pozitiv.

Mircea Djuvara a făcut o distincție principială între cunoașterea dreptului și știința lui. Este ușor de observat că mulți cetățeni acumulează cunoștințe despre drepturile și obligațiile lor și ale semenilor. Astfel de cunoștințe disparate nu sunt știință. Vor deveni știință doar acele cunoștințe juridice care descriu procesele reale din societate prin mijlocirea unor noțiuni generale, a legilor așa încât să reușească să le lege între ele prin caracteristici esențiale: în acest sens nu se numește știință decât o cunoaștere bine sistematizată. Prin urmare, „constituirea și progresul științei juridice nu e însă posibil decât prin mijlocirea unei filosofii juridice, pe care, dealtfel, oricare jurist o are și o practică, fie că știe, fie că nu-și dă seama de ea”.⁷ Din astfel de considerente, Djuvara și-a propus ca, înainte de toate, să identifice fundamentele ontologice și epistemologice ale dreptului – fapt ce reprezintă nu numai filonul, ideea principială a întregii sale opere, ci și, în egală măsură, seva ce conferă coerență, echilibru și obiectivitate scrierilor sale.

3. Fundamentarea fenomenelor juridice

Ca neokantian, Mircea Djuvara a respins empirismul și pozitivismul juridic în favoarea postulării coexistenței determinismului fenomenelor naturale cu libertatea persoanei, care constituie premisa fundamentării dreptului. În spiritul concepției neokantiene, Djuvara considera că negarea libertății ar ruina atât dreptul, cât și morala. Libertatea este postulatul

⁷ *Ibidem*, p. 180.

oricăror probleme de drept, este fundamentul dreptului. În al doilea rând, de pe o astfel de poziție, Mircea Djuvara definea dreptul ca având ca obiect constatarea drepturilor și obligațiilor privitoare la activitățile sociale exteriorizate; dreptul ar indica astfel actele permise, interzise sau impuse în societate pe baza ideii de justiție.⁸

Dreptul se deosebește de morală, deși și aceasta are ca obiect corelația dintre drepturi și obligații, prin aceea că el reglementează numai activitățile sociale exteriorizate, adică realizate prin fapte ale membrilor societății, pe când morala reglementează așa-zisul for intern. Există, după convingerea sa, două nivele în totalul dreptului: unul este cel al dreptului pozitiv – alcătuit din normele și regulile dispuse prin lege, din obiceiul juridic (așa-zisa *cutumă*), jurisprudență etc. și altul este cel al dreptului rațional, care există independent de orice referire la vreo normă de drept pozitiv „întrucât noi putem emite judecăți de drept chiar făcând cu desăvârșire abstracție de dispozițiile pozitive; putem anume judeca faptele sociale numai prin rațiune, din punct de vedere al justiției pure. Așa judecăm de obicei faptele oamenilor și abia în urmă căutăm a vedea dacă ele sunt în acord și cu regulile dreptului pozitiv. De câte ori, de exemplu, se întâmplă să constatăm o faptă reprobabilă, noi simțim mai întâi in Justiția ei, condamnăm-o cu judecata noastră, și numai după aceea cercetăm dacă și cum e prevăzută în texte, în Codul Penal, în Codul Civil sau în vreo altă lege. Putem judeca prin aprecieri libere de justiție chiar și regulile dreptului pozitiv; putem constata un drept pozitiv nedrept. Chiar și înăuntrul cadrelor dreptului pozitiv, juristul emite de multe ori asemenea aprecieri de in Justiție ... legislatorii sunt mai întotdeauna nevoiți să apeleze la simpla justiție, atunci când formulează regulile lor.”⁹

Așadar, dreptul pozitiv este subordonat din punct de vedere logic dreptului rațional. În ultima analiză, dreptul rațional, cu aprecierile lui de justiție, va trebui să stea într-o formă sau alta la originea dreptului pozitiv, să constituie temeiul justificărilor aduse legislatorului pozitiv – oricare ar fi el. Manifestările concrete ale dreptului pozitiv sunt ori greșite, ori adevărate, ori drepte sau nedrepte, după cum sunt ori nu conforme cu dreptul rațional. Pentru ca dispozițiile, judecățile dreptului rațional să devină pozitive, este nevoie să li se adauge o anumită eficacitate socială și o anumită obligativitate garantată de autoritatea publică; această obligativitate

⁸ *Ibidem*, p. 180.

⁹ *Ibidem*, p. 181.

a întovărășit întotdeauna pozitivitatea dreptului. Rezultă deci că ființa umană este capabilă să formuleze aprecieri, judecăți prin care se constată justiția acțiunilor sociale. Toate drepturile și obligațiile constatate pe această cale, Djuvara le considera ca fiind aparținătoare dreptului rațional.

Concluzia filosofică esențială la care a ajuns Mircea Djuvara este aceea că e posibilă cunoașterea unei justiții obiective, valabilă pentru rațiune la fel ca și aceea a realităților naturii. Pe ea se va întemeia însăși aplicarea regulilor dreptului pozitiv. Prin urmare, printre izvoarele dreptului pozitiv nu-și pot avea locul siluirea brutală, forța. În nici un caz forța nu trebuie să primeze asupra dreptului, dimpotrivă, ea trebuind să fie întotdeauna în serviciul dreptului. Iar pe deasupra faptelor materiale stau valorile spirituale – cele care pot întemeia ideea de progres.

Așadar, filosofia dreptului ar trebui să se preocupe de problema interpretării dreptului pozitiv, de metodologia științelor juridice, de înțelegerea științifică a ideii de justiție elaborată rațional, de afirmarea temeinică a valorilor juridice în lumina cărora va trebui îndrumată lumea. Din acest punct de vedere filosofia dreptului se preocupă mai ales de noțiunile fundamentale din dreptul public, asumându-și misiunea de a cerceta în adâncime rostul afirmațiilor principale, de a controla generalizările și de a încerca o unificare a întregii științe juridice. Pentru toate acestea, Mircea Djuvara aprecia că filosofia dreptului ar trebui să devină un curs sintetic care să se predea la sfârșitul studiilor universitare de drept¹⁰, cu atât mai mult cu cât „nu e legislator și nu e om politic care să nu facă filosofie a dreptului. Tot astfel nu e practician, oricât de modest, care să nu aplice zilnic o filosofie juridică personală”.¹¹

4. Specificul cunoașterii juridice

O problemă importantă, reluată de Mircea Djuvara, este cea referitoare la natura cunoașterii juridice și mecanismul formării ei. În acest plan de gândire, Djuvara considera că ideile și cunoștințele juridice (integrabile în sfera celor etice) sunt distincte, chiar opuse celor despre natură (pe care Kant le numea „teoretice”). În timp ce cunoștințele despre natură explică fenomenele considerate ca realități obiective, cunoștințele juridice, dimpotrivă, exprimă aprobări și dezaprobări, recurg la justificări sau critici referitoare la activitățile unor ființe raționale, ale unor „subiecte

¹⁰ Mircea Djuvara, *Filosofia dreptului în învățământul nostru juridic*, în vol. citat, p. 138.

¹¹ *Ibidem*, p. 140.

cunoscătoare”, ale unor persoane. A explica este întotdeauna altceva decât a justifica. Științele despre natură (fizica, chimia, biologia etc.) cercetează obiectele lor de studiu, constată, exclud valorile etice, subiectivismul; ele caută să explice „ceea ce este” (*Sein*), să descopere cauze și legi, pe când în etică și drept se afirmă ceva despre subiecte, adică despre persoane; aici se arată „ceea ce este permis, interzis sau impus activității persoanelor de ideea binelui moral și de aceea a justiției, fie aceasta rațională, fie pozitivă: se afirmă o „datorie”, un *Sollen*, un *devoir* și nu o „ființă”, un *Sein*, un *être*, ... *Sein* reprezintă un indicativ, *Sollen* un imperativ”.¹² Prin urmare, cunoștințele juridice și cele naturale compun două lumi deosebite. În lumea moral-juridică putem constata nu valori – mijloace, ci valori – scop, adică valori supreme. Comandamentele etice se impun prin ele însele, nu depind de nimic altceva. „Trebuie să realizăm binele și justiția pentru ele însele; acest imperativ al minții nu e impus din afară de acea lege suverană a naturii, ci e conceput în mod liber de rațiunea noastră. Suntem obligați să ne supunem moralei și justiției nu pentru a realiza un scop superior lor, ci numai pentru valoarea lor în sine.”¹³

Sfera moralei și dreptului implică necesarmente ideea de libertate, spre deosebire de lumea lui *Sein* unde domnește determinismul riguros, adică legile, cauzele etc. Dreptul nu se poate adresa decât unor persoane, el este produs de persoane al căror atribut principal este libertatea. Pentru ca cineva să aibă drepturi și obligații trebuie să fie socotit persoană liberă. Nu se pot emite aprecieri etice, nu pot fi aplicate imperative juridice decât numai față de persoane libere. Problema care se pune aici este cum s-ar putea întrevedea o soluție la problema coexistenței determinismului fenomenelor naturale și a libertății etice?

Punctul de vedere al subiectului este creator și aceasta implică întotdeauna ideea de libertate, întrucât creația înseamnă libertate – susține Djuvara. În drept, unde ne referim la acțiunile subiecților, nu se poate face abstracție de libertate. Dacă nu există libertate, nu există contract, dacă nu există libertate nu există responsabilitate și nu poate să existe nici drept public. Etica și dreptul se raportează întotdeauna la subiecte libere, pe când cunoștințele despre obiecte naturale se referă întotdeauna la obiecte. Pornind de aici ne vom putea explica de ce dintr-o cunoaștere

¹² Mircea Djuvara, *Faptele și Dreptul: Natura cunoașterii juridice și mecanismul formării ei*, în *op. cit.*, p. 185.

¹³ *Ibidem*, p. 186.

a unei realități naturale nu se va putea deriva niciodată imperative etice și viceversa. Un *Sein* nu se poate explica printr-un *Sollen* și nici un *Sollen* printr-un *Sein*. În acest sens, Djuvara scria că „Un drept sau o obligație se înțelege și se explică numai printr-un alt drept sau o altă obligație și niciodată printr-un fenomen natural; tot astfel un fenomen al naturii se poate înțelege și explica numai printr-un alt fenomen al naturii și niciodată prin vreun drept sau obligație a cuiva”.¹⁴ Dar aceasta nu înseamnă că cele două lumi sunt separate absolut sau că ar fi paralele, cum credea Kelsen. În fapt, între *Sein* și *Sollen* funcționează raporturi ierarhice: în fond dispozițiile juridice sau morale se referă la acte reale ale unor persoane sau la lucruri în legătură cu asemenea acte. A afirma, deci, că dreptul se poate înțelege fără fapte și realități naturale este echivalent cu a afirma o absurditate. Dreptul începe prin a constata sau a presupune asemenea realități, pentru a putea apoi emite aprecieri specifice asupra lor, după criterii ce-i sunt proprii.

Cunoștința juridică se constituie astfel printr-o aplicare la cunoștința morală pentru că ideea de societate juridică se suprapune în mod necesar celei de societate morală și aceasta celei de societate umană, ca parte a naturii. Ideea de justiție poate fi obținută sau elaborată numai printr-o analiză comparativă a realităților sociale, juridice și morale. Legea de formare a cunoștințelor juridice, conchidea Djuvara, este însăși legea generală de formare a oricărui fel de cunoaștere despre o realitate, oricare ar fi ea. Putem constata că experiența juridică servește cunoașterii noastre ca punct de plecare pentru formarea, prin abstracție, a noțiunilor juridice generale. Prin astfel de noțiuni vom putea ajunge la cunoașterea unor legi și cauze ale fenomenelor juridice, la explicații specifice domeniului. Noțiunile juridice generale, orice instituție și regulă de drept nu pot avea decât o asemenea origine experimentală. Fără experiențe, știința dreptului nu este posibilă; dar aceasta nu înseamnă că pozitivismul este corolarul explicațiilor în materie de filosofie a dreptului. Dimpotrivă, el nu s-a oprit suficient asupra cercetării noțiunii însăși de experiență. De aceea nu a descoperit, chiar în natura experienței, existența unor valori etice și juridice obiective care nu pot să aibă semnificații decât numai prin aplicarea lor la faptele sociale concrete pe care le direcționează și organizează. Condițiile *sine qua non* ale oricărei cunoștințe juridice sunt experiența juridică și ideea

¹⁴ *Ibidem*, p. 192.

de justiție. Aceasta din urmă este o valoare absolută care conferă fiecăreia din cunoștințele juridice valoarea de adevăr pe care o pot avea, este ideea directoare a tuturor cunoștințelor juridice.

Așadar, cunoștința juridică va conține două elemente: o constatare a faptelor și o apreciere a acestora. Doar aprecierea faptelor sociale le va ridica la rangul juridic. În legătură cu astfel de aprecieri juridice se ridică problema dacă acestea pot avea valoare obiectivă, implicit dacă științele juridice sunt posibile ca discipline cognitive. Mircea Djuvara a ajuns la concluzia că judecățile morale și juridice au obiectivitate, că aplicațiile ideii de justiție pot afirma caracterul de adevăr obiectiv. Prin urmare, cunoștința juridică are aceeași valoare obiectivă ca și aceea a științelor exacte; diferă însă obiectul ei. Iar adevărul cunoștințelor juridice constă în caracterul lor coerent, noncontradictoriu, în sistematizarea și ordonarea lor rațională. O acțiune a unei persoane este justă pentru că scopul ei, logica ei, nu intră în contradicție cu scopurile celorlalte acțiuni desfășurate de oricare alte persoane în același timp. În acest fel, justiția care apreciază acțiuni umane exteriorizate dobândește o fundamentare obiectivă, la fel de solidă precum cea a afirmațiilor avansate în științele naturii.

În justiție, adevărul este prin excelență coerentă; acesta nu este ceva dat în mod absolut, nu este definitiv, ci este în continuă formare și perfecționare. Aflându-se în funcție de sistemul de referință în care se integrează, adevărul este relativ și din cauză că orice cunoștință conține atât elemente intuitive cât și raționale, nu se va putea ajunge la o totală perfecțiune, la absolut. Adevărul cunoștințelor juridice înseamnă acordul acestora cu cerințele legilor logicii; el implică în sine și ideea de convenție întrucât presupune adeziunea necesară a tuturor persoanelor la adevăr, pe când eroarea în științele juridice este expresia lipsei de armonie logică, a contradicțiilor logice, a lipsei adeziunii. Pe acest plan științele juridice se întâlnesc cu cele despre natură: ambele au ca obiect adevărul. Adevărul etic, Binele moral și Justiția reprezintă ordonarea logică a realităților etice, după cum răul etic reprezintă această lipsă de ordonare. Înăuntrul trilogiei Adevăr, Bine și Frumos cel care predomină este Adevărul, valoarea valorilor, condiția principală a înfăptuirii Justiției.

5. Conexiunile dintre drept și morală

O interesantă contribuție adusă de Mircea Djuvara la dezvoltarea filosofiei dreptului vizează raporturile dreptului cu morală. El considera

că judecățile noastre la adresa valorii raționale a activităților pot fi de ordin moral și juridic. Atunci când activitatea este pur interioară, adică o intenție, un sentiment, o tendință etc. ne aflăm în domeniul moralei; dimpotrivă, orice acțiune exteriorizată, manifestată printr-un gest material al agentului în raport cu semenii intră în domeniul dreptului și poate, în funcție de circumstanțe, să devină drept pozitiv. În morală, judecata se face asupra unui act interior; este deci scopul subiectiv al agentului care trebuie să fie binele însuși, pe când în cazul dreptului judecata se face asupra acțiunii exteriorizate în integralitatea ei, inclusiv asupra scopului său; deci acest act, în totalitatea și finalitatea sa obiectivă, va trebui să constituie dreptatea.¹⁵

Rădăcina adâncă a dreptului și a moralei trebuie găsită în orice act de rațiune obiectivă care presupune ideea de libertate, pe de o parte, și pe cea de necesitate a legilor logice, pe de altă parte. Aceste două aspecte reprezintă ideea de drept și celălaltă ideea de obligațiune pe care le vom găsi în domeniul realităților etice și juridice. Ideea de necesitate rațională a adevărului cuprinde germenul ideii de sancțiune obligatorie. Atât cunoștințele morale, cât și cele juridice, având ca obiect propriu drepturile și obligațiile, se deosebesc fundamental de cunoștințele din științele naturii pentru că obligațiile nu sunt expresia unei necesități cauzale naturale. Obligațiile sunt concepute prin natura lor ca violabile și ele ne apar numai ca prescripțiuni ce înțelegem că trebuie a fi respectate în activitatea noastră reală.

Așadar, dreptul nu poate fi despărțit de morală; orice afirmație juridică opusă acesteia din urmă n-ar putea fi decât o eroare. Dreptul și morală, având aceleași rădăcini, nu fac cu puțință să concepem că o justiție ideală ar putea fi imorală, tot așa cum nu putem concepe că morală ar putea fi injustă. Iar când se întâmplă totuși ca între anumite dispoziții de drept pozitiv și anumite idei morale să apară incongruențe, acestea se vor datora faptului că reglementările sociale efective nu au prescris anumite detalii sau se dovedesc a fi defectuoase. Ideal, orice acțiune morală este justă, după cum orice exercițiu al unui fapt juridic trebuie să fie moral, dacă e adevărat că nu trebuie să se confunde în principiu dreptul cu forța. În toate cazurile, orice drept presupune o anumită morală. Astfel „orice organizație în drept public nu poate, într-adevăr, să găsească altă justificare decât un ideal moral comun. În dreptul privat nu mai poate exista normă justă în

¹⁵ Mircea Djuvara, *Drept și morală*, în lucrarea citată, p. 60.

contradicție cu morala și toate legislațiile civilizate experimentează acest ideal moral în textele lor. La rândul său, dreptul penal ar fi o monstruozi-tate dacă s-ar afla în opoziție cu morala. Progresul dreptului internațional tinde către armonizarea cu idealul moral al umanității civilizate. În sfârșit, libertatea juridică, în general, în cadrul unei societăți organizate, libertate fără care dreptul n-ar fi posibil, nu este în fond nimic altceva decât libertatea de a dezvolta o activitate morală: fără această bază, ea ar fi lipsită de orice justificare superioară.”¹⁶ Este o eroare dintre cele mai mari să se creadă că ordinea juridică limitează libertatea. Nu libertatea propriu-zisă, ci libertatea injustă, abuzul de libertate sunt limitate de ordinea juridică – susține Djuvara, pe bună dreptate.

Specificul dreptului este evidențiat și de scopul lui. După Djuvara, acesta ar consta în înfăptuirea justiției care este un imperativ categoric și nu ipotetic, impus de rațiunea noastră; el este dezvoltarea progresivă a valorilor spirituale urmărite prin activitatea liberă a persoanelor. Justiția și dreptul sunt garanția exterioară a activității morale. Justiția este valoarea supremă în ierarhia juridică. Acestea nu i se pot substitui alte scopuri, fie ele „utilul”, „solidaritatea socială”, „conservarea societății”, „armonia socială”, „progresul social” etc. – așa cum s-a încercat pe parcursul mileniilor de filosofie a dreptului. Valorile sociale pot fi considerate ca scop al dreptului în situația în care se identifică cu valorile supreme ale spiritului, când apar ca valori etice, compunând ideea directoare a sistemului social. În fond, scopul ultim al dreptului trebuie să fie dezvoltarea morală a fiecăruia prin activitatea liberă a spiritului creator. Binele comun material nu este decât un mijloc, și nu un scop. Dreptul există prin justiție în favoarea statului și, în același timp, în favoarea individului; statul și individul trebuie să fie considerați ca persoane juridice distincte, dar nu antinomice; statul există pentru indivizi și individul pentru stat. Pe deasupra, dreptul se va impune oamenilor în numele justiției. Dacă dreptul pozitiv va fi impus oamenilor fără justiție, el nu va fi altceva decât o simplă lovitură de forță. Pentru a fi drept pozitiv, normele impuse unei societăți vor trebui să fie recunoscute ca juste. Ca valoare supremă, justiția nu plutește în vid. Ea se materializează prin intermediul normelor juridice, care vor fi aplicate la faptele și nevoile oamenilor, rezultând ordinea socială, organismul juridic al societății naționale care este statul just. Nu există justiție fără ordine socială.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 62 – 63.

În concluzie, dreptul și morala sunt strâns corelate, întregindu-se reciproc. Cunoștințele acestora au aceeași structură logică și sunt paralele cu informațiile aparținătoare științelor naturii. Dar morala este cea care domină dreptul. În acest spirit nu poate exista regulă de conduită conformă cu justiția care să nu fie în același timp și conformă cu morala. Tehnica elaborării și redactării dreptului pozitiv pare a fi indiferentă raportării la valorile morale și la ideea supremă de justiție, dar în realitate aceasta este orientată fundamental sau cel puțin „permisă” de marile valori ale omului: Binele și Dreptatea. Orice realitate juridică cuprinde o directivă de gândire care corespunde ideii de drept sau de justiție și care se aplică normării pozitive a fenomenelor schimbătoare ale vieții sociale. Dreptul constituie astfel condiția formală a activităților sociale curente. Ideea de justiție este, în fond, o metodă prin care se armonizează, cu coerență rațională, scopurile acțiunilor exteriorizate ale persoanelor, în timp ce ideea binelui moral este o metodă de armonizare logică a scopurilor interne ale acelorași acțiuni.

6. Specificul normelor juridice, ideea de justiție și echitatea

Mircea Djuvara a analizat specificul dreptului și pornind de la compararea planurilor de realitate corespunzătoare științelor care le studiază. Fiecare știință din celebra clasificare a lui Comte (acesta le-a clasificat după criteriul complexității crescânde a obiectului lor și a succesiunii istorice) studiază un domeniu al realității, aflat în conexiuni cu celelalte și având, în același timp, o specificitate. Astfel, domeniul de studiu al biologiei este lumea viului, al psihologiei este viața sufletească, al sociologiei este societatea, iar al dreptului este corelația drept – obligații. În explicațiile sale, dreptul are nevoie de cunoștințele celorlalte științe, dar va conține și elemente în plus, specifice, atât în sistemul informațional cât și în planul metodologic. Așa, de pildă, dreptul valorifică noțiunile de sociologie, dar nu se va putea reduce la acestea deoarece el cuprinde componente normative, ideea de justiție, inexistentă în sociologie.

Specificul dreptului, ca realitate socială, în comparație cu universul extrasocial, ar consta în următoarele: 1) legile naturii sunt inviolabile, pe când normele moralei și ale dreptului sunt violabile prin însăși natura lor; 2) fenomenele naturii nu pot fi supuse dreptului decât în măsura în care vor putea fi puse în legătură cu activitatea persoanelor în societate; 3) o normă juridică nu poate avea ca obiect imposibilul; 4) normele juridice

și etice nu se desființează prin faptele care le violează. Aceste elemente care relevă specificul dreptului stau la originea modului special de cunoaștere utilizată în științele juridice: în cadrul acesteia se operează nu numai cu judecăți de constatare, precum în științele naturii, ci și cu judecăți de valoare (de apreciere).

Științele juridice, referindu-se la corelația drepturi – obligații – constrângeri, se deosebesc de alte ramuri ale cunoașterii care studiază un referențial similar: de pildă, morala. Spre deosebire de obligațiile și constrângerile morale, cele juridice au de la început un caracter negativ de abstențiune, întrucât dreptul se referă la acțiunile externe, pe când morala la cele care țin de convingeri, intenții și scopuri ale individului. Dacă în morală fiecare poate avea obligații față de sine, în drept aceasta nu va fi posibil: aici obligațiile unei persoane sunt față de alții. La fel și sancțiunile, deși derivă din exigențele rațiunii, cele juridice nu se vor aplica forumului moral, interior, ci numai faptelor externe prin intervenția sistematică a organelor specializate ale statului. În acest fel justiția și dreptul trebuie să regleze, să conducă activitățile omenești externe, subordonându-se valorilor morale. Scopul ultim al dreptului trebuie să fie dezvoltarea morală a fiecăruia prin activitatea liberă a spiritului creator. Justiția și dreptul sunt garanția exterioară a activităților morale. În afara dreptății și echității dreptul nu poate avea înțeles; el ni se va prezenta ca un mijloc de tortură a oamenilor și nu ca un mijloc de conviețuire pașnică a tuturor, o formă optimă de realizare a ordinii sociale.

Dar, ideea de justiție o cuprinde în sine pe cea de echitate, pentru că idealul de justiție nu a putut, nici nu va putea fi realizat vreodată într-o formă perfectă, desăvârșită. Adesea se poate întâmpla ca, prin aplicarea unei legislații, să se ajungă la cazuri concrete de injustiție datorată generalității legii, consecințelor extrase din legi și chiar unor dispoziții de lege defectuos formulate. Deși, și în astfel de cazuri, s-a urmărit realizarea dreptății, în final, prin aplicarea legii, s-a ajuns la rezultate rele, la inechități. Găsim aici o observație profundă a lui Djuvara referitoare la antinomia care poate să apară în opera juriștilor și anume: fundamentând legile generale pe anumite evenimente concrete, juriștii urmăresc să realizeze dreptatea, dar acest scop nu va fi cu certitudine atins datorită generalității legilor, care pot să rămână, uneori, în urma vieții sociale reale. O astfel de contradicție între lege și realitatea socială va putea fi soluționată prin corectarea legilor, prin practicarea legilor în funcție de situația concretă în

care acestea se aplică – ceea ce în istoria filosofiei dreptului, adesea, a fost desemnat cu termenul de echitate (Platon, Aristotel, Kant etc.). Echitatea vine să îmbunătățească legea corespunzător cerințelor valorilor morale. Depășirea antinomiei este deci posibilă, după Djuvara, prin completarea justiției cu măsuri echitabile, astfel încât să dispară inechitatea. Dar aceasta înseamnă corectarea dreptului însuși de soluții morale aplicate situațiilor supuse reglementărilor. În astfel de condiții, statul se manifestă ca organul de consfințire, de creare eventuală și de aplicare a dreptului pozitiv în vederea realizării ideii de justiție.

7. Concluzii

Demersul teoretic explicativ anterior demonstrează modul cum un mare cărturar român, printr-o operă extrem de fecundă, prin idei și o argumentație foarte clare, solide, a impus filosofia românească a dreptului în circuitul european. Prin valoarea și actualitatea sa, concepția filosofică a lui Djuvara a depășit epoca ei, a propus noi standarde de referință în planul modernității, exercitând o influență de bun augur asupra Școlii românești a dreptului, mai cu seamă în ultimele decenii. Nu întâmplător, cunoscutul filosof italian Giorgio Del Vecchio îl considera pe Djuvara ca unul dintre cei mai mari gânditori contemporani în filosofia dreptului.

Este necesar ca, în final, să subliniem actualitatea și utilitatea ideilor esențiale concepute de Djuvara cu privire la fundamentarea rațională a dreptului, autonomia conștiinței morale și juridice, valorile juridice cărmuitoare a dinamicii istorice a dreptului: adevărul juridic, dreptatea și echitatea, fundamentarea filosofică a puterii legiuitoare, teoria cunoașterii juridice și, nu în ultimul rând, la principiile democrației.

Ca om politic, Djuvara a pus în practică aceste idei, fiind convins că realizarea justiției necesită o elită politică responsabilă și competentă, o conducere politică întemeiată pe legătura solidă între conduși și conducători. El considera că politicul nu poate fi desfăcut de juridic, ci el este forma cea mai înaltă a juridicului, întrucât se subordonează ideii vii de justiție.¹⁷ Toate aceste idei fac parte din cultura politico-juridică a democrației, fiind necesare și utile în zilele noastre pentru perfecționarea instituțiilor și a democrației nu numai la nivel național, ci și la nivelul Uniunii Europene.

¹⁷ Vezi M. Djuvara, *Contribuții la teoria cunoașterii juridice*, în *op. cit.*, pp. 318–319.

Bibliografie:

- [1] Bagdasar, N. *Filosofia dreptului*, în *Istoria filosofiei*, vol. V, *Filosofia românească de la origini până în prezent*, de N. Bagdasar, T. Herseni, și S.S. Bârsănescu, București: Societatea Română de Filosofie, 1941, p. 289.
- [2] Eugeniu Speranția, *Introducere în Filosofia Dreptului*, Sibiu, 1944, p. 260.
- [3] Giorgio Del Vecchio, *Leții de filosofie juridică*, Ed. Europa Nova, București, 1997, p. 166.
- [4] Mircea Djuvara, *Precis de filosofie juridică*, în *Eseuri de filosofie a dreptului*, București, Ed. Trei, 1997, p. 179.
- [5] Mircea Djuvara, *Faptele și Dreptul: Natura cunoașterii juridice și mecanismul formării ei*, în *op. cit.*, p. 185.
- [6] Mircea Djuvara, *Drept și morală în Faptele și Dreptul: Natura cunoașterii juridice și mecanismul formării ei*, în *op. cit.*, p. 60.
- [7] Mircea Djuvara, *Contribuții la teoria cunoașterii juridice*, în *op. cit.*, pp. 318–319.